

Doi: 10.56737/2953-7843-2022.11-124

ՍԻՐԱՐՓԻ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԵԶՐՈՒՅԹ-ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ» ԵՐԿՈՒՄ՝

Նայերենի եզրաբանության ճյուղերից է նաեւ ռազմականը, որի ուսումնասիրությունը կարելու է եւ գործնական, եւ գիտական առումներով: Եզրույթաբանության հարստացման խնդիրը տվյալ լեզվի բառապաշարի մշակման ու կատարելագործման կարեւորագույն հարցերից է, քանզի առանց հարուստ ու մշակված տերմինաբանության չկա զարգացած լեզու²: Ինչպես հայտնի է, արեւելահայ գրական լեզվի եզրույթների պաշարի համալրման աղբյուրներից մեկը գրաբարի բառանյութի ըստ հարկի գործածությունն է: Գրաբարի ռազմական եզրույթների ինչպես համաժամանակյա, այնպես եւ տարժամանակյա քննության համար հարուստ նյութ է ընձեռում Ղազար Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկը³, որում արտացոլված են ժամանակաշրջանի պատմական կարեւոր իրադարձությունները: [Յառաջաբանից] եւ «դրուագ» անվանյալ երեք գլուխներից բաղկացած արժեքավոր այս աշխատությունն ունեցել է բազում տպագրություններ⁴:

* Ստացվել է 26.11.2022, գրախոսվել է 2.12.2022: Էլ. հասցե՝ sirapi87@list.ru:

Ուսումնասիրությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄ Ֆինանսավորման երաշխավորած թեմայի («Երեւանի պետական համալսարան» հիմնադրամ (21T-6B030) շրջանակում:

² Տե՛ս Է.Վ. Ա.ՂԱՅԱՆ, Ընդհանուր եւ հայկական բառագիտություն, Երեւան, 1984, էջ 310:

³ Տե՛ս Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի եւ Ստեփանոս Մախասյանցի կազմած գիտաքննական բնագիրը՝ Ղազարայ Փարպեցու Պատմութիւն Հայոց: Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Տիգրիս, 1904: Օրինակները քաղում ենք այս հրատարակությունից՝ փակագծում նշելով էջը:

⁴ Տե՛ս օր.՝ Վենետիկ, 1793, 1891 Ալեքսանդրապոլ, 1895, Մոսկվա՝ 1883, եւ այլն:

Սույն հոդվածում առանձնացրել ենք Ղազար Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում գործածված ռազմական բովանդակության բաղադրյալ բառերը, ներկայացրել դրանց կաղապարները, ըստ անհրաժեշտության՝ երբեմն անդրադարձել որոշ բառարմատների ծագումնաբանությանը եւ արտահայտած իմաստներին, բերել բնագրային օրինակներ:

Ղազար Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում ռազմական բաղադրյալ եզրույթների կաղապարները նկարագրելով՝ նպատակ ունենք ցույց տալու գրաբարի կարեւորագույն դերն արդի արեւելահայերենի բառապաշարի հարստացման եւ եզրույթների համակարգի ձեւավորման գործում: Այս մոտեցումը հիմք է տալիս երբեմնի վանահոր երկում գործածվող ռազմական եզրերի առանձնացման եւ տարժամանակյա դիտակետում դրանց արժեւորման, քանի որ վերջիններիս մի մասը որպես այդպիսին մնացել է գրաբարի բառապաշարում եւ արդի հայերենի բառարաններում արձանագրված է իբրեւ պատմական բառ-եզր, իսկ մյուս մասը, կրելով իմաստային որոշակի փոփոխություններ, անցել է հայերենի զարգացման հաշորդ փուլերին:

Ռազմական հասկացությունների ու եզրույթների բացատրությունների եւ դրանց համեմատությունների ներկայացման, բերված օրինակների մեկնության եւ քննության համար հիմնականում հիմք են ծառայել մի քանի հայտնի բառարաններ⁵:

Ռազմական եզրույթները հիմնականում գոյականներ եւ ածականներ են, որոնք նաեւ լեզվի գործուն բառապաշարի սովորական բառամիա-

⁵ Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, Հ. ՍԻՐՄԵԼԵԱՆ, Մ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, Նոր հայկազեան բառարան (ՆՀԲ), հտ. Ա., Երեւան, 1979, հտ. 2, Երեւան, 1981: Ռ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Գրաբարի բառարան, Երեւան, 2000: Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865: ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Երեւան, 1926: Ս. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՅ, Հայերէն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Երեւան, 1944: Գ. ԶԱՀՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010: Է.Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976: Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երեւան, 1969, 1972, 1974, 1980: Լ. ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ, Գրաբարի բացատրական բառարան. ձեւաբանորեն տարարժեք բառեր, Երեւան, 2003: Լ. ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ, Գրաբարի բացատրական բառարան, Երեւան, 2003: Մ. ԱՐԵՎՅԱՆ, Ռուս-հայերեն ռազմական բառարան, Երեւան, 1925: Լ. ՔՈՔԱՆՋՅԱՆ, Ս. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, Հայերեն ռազմական տերմինների բացատրական բառարան, Երեւան, 2006: Դ. ԶԻՒՆԳԱՐՅԱՆ, Ե. ԵՐՋՆԿՅԱՆ, Պաշտպանական-անվտանգային տերմինների բացատրական հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն, ռուսերեն-հայերեն-անգլերեն մեծ բառարան, Երեւան, 2015: Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական-տերմինաբանական բառարան, Երեւան, 1973: Հայկական համաբարբառ, հտ. 1, Երեւան, 1975, հտ. 2, Երեւան, 1978, հտ. 3, Երեւան, 1978:

վորներ են, ուստի խոսել գիտական անվանումների կամ եզրույթների, նրանց կերտման ու օգտագործման մասին, մեկուսացնելով այդ ամենը տվյալ լեզվի բառապաշարից եւ բառօգտագործման հարցերից՝ ուղղակի անհնար է: Անշուշտ, լեզվում սովորական բառերի եւ եզրույթների տարբերակում կա, եւ սխալ է սովորական բառերի եւ բառակապակցությունների եւ եզրույթ-բառերի ու բառակապակցությունների նույնացումը, որ երբեմն արվում է, սակայն էլ ավելի սխալ է դրանք անջրպետելը եւ եզրույթ-բառ կամ բառակապակցություն չհամարելը: Այսպիսով՝ եզրույթաշինությունը տվյալ լեզվի բառաշինության մի հատվածն է եւ ենթակա է նրա բառակազմական, բառօգտագործման, քերականական եւ մյուս բոլոր օրենքներին: Դա առաջին հերթին նշանակում է հայերենի գիտական անվանումների հարստացում հայերենի բառաստեղծական ճկունության շնորհիվ, այսինքն՝ լեզվում եղած բառերի հատուկ իմաստավորմամբ, եղած իմաստների եզրավորմամբ, նոր բառերի եւ բառակապակցությունների ստեղծմամբ, ինչպես նաեւ օտար, փոխառյալ բառերը հայերենի բառակազմական կանոններին հարմարեցման միջոցով⁶: Իբրեւ ռազմական բովանդակության եզրույթներ՝ առանձնացրել ենք Ղազար Փարպեցու գործածած այն բառերը, որոնք կամ անմիջականորեն օժտված են ռազմական իմաստով, կամ ունենալով նաեւ այլ իմաստներ՝ աչքի են ընկնում ռազմական իմաստի գերակայությամբ:

Ռազմի բնագավառին աղերսվող արմատների քննությունը ցույց է տալիս, որ ռազմական եզրաբանությունը հայերենում հարուստ չի եղել: Հայերենը ռազմարվեստին, պատերազմին ու զենքերին վերաբերող հնդեվրոպական ծագման բնիկ հայերեն սակավաթիվ բառեր ունի, որոնցից Հր. Աճառյանն առանձնացնում է հետեւյալ մի քանի արմատները՝ մարտ, աղմուկ (կռիւ), թուր, նետ, գերի, կումբ, սլաֆ⁷: Սրանցից արդի հայերենում ռազմական եզրույթի իրենց իմաստը կորցրել եւ իմաստափոխվել են աղմուկ եւ սլաֆ բառերը, իսկ կումբ-ը գործածությունից դուրս է եկել: Առաջին չորս արմատներից նետ-ը ունի պատմական արժեք, իսկ մարտ, թուր, գերի արմատներից հետագայում կազմվել են ռազմական կյանքին վերաբերող բազմաթիվ բարդ եւ ածանցավոր բառեր⁸:

⁶ Տե՛ս Ռ. ԻՇԽԱՆՅԱՆ, Ակնարկ հայերենի տերմինաշինության, Երեւան, 1981, էջ 130:

⁷ Տե՛ս Հր. ԱՃԱՌՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, Երեւան, 1940, էջ 111:

⁸ Տե՛ս Ս. ԱՍԼԱՆՅԱՆ, Ակնարկներ ժամանակակից հայոց լեզվի բառագիտության եւ տերմինաբանության, Երեւան, 1982, էջ 240:

Ավելի մեծ թիվ են կազմում պարսկական փոխառությունները, որոնցից շատերը Ե. դարի հայ հեղինակները վաղուց էին գործածում իբրեւ բանավոր խոսքում տարածված եւ հայերեն ընկալվող բառեր, եւ որոնք նպաստում էին գիտական անվանումների հայերեն բառագանձի հարստացմանը: Պարսկերենից փոխառյալ ռազմական բովանդակության բառերն Աճառյանը բերում է «Երկիր եւ պետություն» խմբավորման մեջ⁹:

Աճառյանը նշում է, որ պարսկերենից փոխառությունները 166-ն են, որոնց մեծ մասը պատկանում է պարսից պետական կյանքին, եւ ամենամեծ մասն այնպիսի բառեր են մեր լեզվի համար, որ այսօր եւս շարունակում են իրենց գոյությունը, եւ չգիտենք, թե առանց դրանց ինչպես պիտի բացատրվենք (օրինակ՝ զրահ, դրոշակ, հրովարտակ, պահակ): Այս ամենը ցույց է տալիս, որ հին հայոց վարչական ձեւը, դիվանական գործողությունները, հարկային համակարգը, ռազմագիտությունը, զենքերը, մի խոսքով՝ ամբողջ պետական կազմը պարսկական ձեւով էր¹⁰: Նա առանձնացնում է հետեւյալ բառացանկերը.

ա) պետական ռազմական պաշտոններ՝ ասպետ, բդեշխ, իշխան, հազարապետ, համհարզ, հրամանատար, մարզպան, մարզպետ, սեպուհ, սպասալար, սպարապետ, ասպահապետ,

բ) պատերազմին վերաբերող բառեր՝ ապշոպ, ապուտ, ապստամբ, ասպատակ, արշաւ, ասար, գումարտակ, գումդ, դարան, դժպարտ, դրոշ, զինուոր, զօր, բիրախ, թնամի, լաշկար, հաշտութիւն, հէն, նամբար, մարզել, մարզիկ, նախնիր, նահանջ, պայբար, պատերազմ, պարաւանդ, պարկէն, պէշոպայ, ռազմ, սպայ, վաշտ, վկանդել,

գ) զենքի տեսակներ՝ աշտեայ, ասպար, բահլիկ, դաշնակ, դաստապան, զէնֆ, զրահ, լախտ, խիշտ, նիզակ, պատկան, պատկանդարան, պարս, սաղաւարտ, վահան, վարապան, վարզ, վիրզ, տապար, տէգ:

Այսպիսով՝ պարսկերենից փոխառյալ բուն ռազմական եզրույթները եւ ռազմական բովանդակություն ունեցող ու ռազմական կյանքին վերաբերող արմատական բառերի ընդհանուր թիվը հասցնում է վաթսուհորսի, որոնք մոտավորապես տասն անգամ գերազանցում են հնդեւրոպական ծագման արմատներին: Այս բառերն իրենց գործածությամբ արդի հայերենի բառապաշարում նույնպես միատարր չեն. դրանց մի

⁹ Տէս Հ.Ր. ԱՃԱՌՅԱՆ, նշ. աշխ., I մաս, էջ 296:

¹⁰ Տէս անդ, էջ 305:

մասն արդեն հնացած է եւ ունի սոսկ պատմական արժեք, ինչպես՝ ասպետ, բդեշխ, ասպար, մարգպան, սեպուհ եւ այլն, իսկ մի մասը, որ Հր. Աճառյանը բերում է իբրեւ պատերազմին եւ զենքի տեսակներին վերաբերող բառեր, ընդհանրապես դուրս է եկել գործածությունից, ինչպես՝ ապշոպ, բահլիկ, լաշկար, խիշտ, պատկան, պատկանդարան, վկանդել, վիրգ եւ այլն¹¹։ Հին շրջանում պարսկերենից փոխառյալ որոշ բառարմատներ նույն իմաստով կամ որոշ իմաստափոխություններ արդի հայերենում ունեն լայն գործածություն, բառակազմական տարածում եւ եզրույթի վերածվելով՝ հարստացրել են հայերենի ռազմական եզրաբանության համակարգը՝ արշավ, գունդ, գումարտակ, հրամանատար, պատերազմ, սպա, վաշտ եւ այլն։

Աճառյանն անդրադառնում է նաեւ հունարենից փոխառյալ 17 եւ լատիներենից փոխառյալ 14 ռազմական եզրույթի, որոնցից ոչ մեկը ժամանակակից հայերենի ռազմական եզրաբանության մեջ չի գործածվում¹²։ Նա բերում է նաեւ ռազմական կյանքին վերաբերող արաբական 29 եւ թուրքական 4 բառ¹³։ Առաջիններից որեւէ մեկը չի գործածվում արդի հայերենում, իսկ թուրքերեն բառերից գործածական են միայն բաբան եւ բարուք (վառուդ) բառերը¹⁴, այն էլ՝ ժողովրդախոսակցական լեզվում եւ բարբառներում։ Ասորերենից փոխառյալ ռազմական եզրույթներ են համարվում ռազմական բնույթի տախտ(վաշտ), խարբ, մանգանայ, շեղբ, սակուր, սուլիմ, սուսեր¹⁵ բառերը, որոնցից արդի հայերենում ինքնուրույն գործածություն եւ բառակազմական աշխուժություն են ցուցաբերում միայն վերջին չորսը, ինչպես նաեւ ռազմարվեստին վերաբերող բերդ, մաֆառել, գագաթն (ամրություն վայր) բառերը¹⁶։

Ռազմական բնագավառում այսօր դեռեւս շատ են գործածվում օտար բառերն ու անվանումները՝ հատկապես ռուսերենից փոխառյալ ռազմական եզրույթները։ Թեեւ ներկայիս բանակը հայկական է, որը ծառայում է հայ ժողովրդին, իսկ զինծառայողները գերազանցապես

¹¹ Տէս Ս. ԱՍԼԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 242։

¹² Տէս Հր. ԱՃԱՌՅԱՆ, նշ. աշխ., II մաս, Երեւան, 1951, էջ 46։

¹³ Տէս անդ, էջ 212, 281։

¹⁴ Տէս Է. Գ. ԱՂԱՅԱՆ, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երեւան, 1976։ Հ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական-տերմինաբանական բառարան, Երեւան, 1973։

¹⁵ Տէս Հր. ԱՃԱՌՅԱՆ, նշ. աշխ., I մաս, էջ 344։

¹⁶ Տէս անդ, էջ 200։

հայեր են, խոսում են հայերեն, հրամանները արձակվում են հայերեն, հրահանգները գրված են հայերեն, սակայն ինքնաբերաբար գործածական են մնում օտարահունչ ռազմագիտական շատ հասկացություններ ու բառեր, երբեմն գերիշխում են ռուսերեն հասկացությունները՝ իբրեւ հետխորհրդային իրողություն: Միաժամանակ հայերենում դեռևս չեն ձեւավորվել ռազմագիտական շատ եզրույթներ, բանակում կիրառվող հայերեն եզրերը դեռևս միասնական չեն. օդազնացության, հակաօդային պաշտպանության, հրետանային զորքերում հայերենը տակավին իշխող չէ: Այնինչ փոխըմբռնման եւ համընդհանուր գործածության ապահովման կարեւոր գործիքներից մեկը գիտականորեն իմաստավորված ռազմական եզրաբանական միօրինակ համակարգի ստեղծումն է, դրա համակարգումը, հետագա զարգացումն ու կատարելագործումը: Այս առումով կարեւորը լեզվաշինության, բառօգտագործման ճիշտ ուղղություն վերցնելն է, քանի որ, ինչպես բազմաթիվ փաստերով փորձը ցույց է տալիս, հաճախ այն, ինչ հնարավոր չի լինում թարգմանել այսօր, թարգմանվում է վաղը¹⁷:

Ինչպես հայտնի է, հայերենի գիտական բառերի կերտման միջոցներից են բառաբարդման տարբեր տեսակները, բառածանցումը, որոնց միջոցով կազմվում են նոր բառեր ու եզրույթներ: Այս ճանապարհով բառաստեղծման կանոնները մանրամասնորեն նկարագրված են հայ լեզվաբանության մեջ: Այս կազմությունների կերտման համար հիմք են ծառայում գրաբարի բառապաշարից եկող բազմաթիվ բառեր:

Հայերենում եզրակերտման ամենից հաճախ գործածվող միջոցը բառաբարդումն է, վերջինիս միջոցով նորանոր անվանումներ ստեղծելու հնարավորությունը: Ռազմական բարդ եզրույթներն արտահայտվում են վերլուծական եւ համադրական բարդությունների ձեւով: Դրանք հիմնականում երկբաղադրիչ կազմություններ են:

Ռազմական եզրույթները եւ ռազմական բովանդակության բառերը նպատակահարմար ենք գտել բաժանել հոդակապով եւ անհոդակապ տեսակների, որոնցից քանակապես ակնհայտորեն գերակշռում է առաջինը:

Հոդակապով բարդություններ են՝ ազատագունդ (20), աղեղնաձայն (10), առաջապահ¹⁸ (122), ասպարափակ (131), բանակատեղ (60), բերդա-

¹⁷ Տե՛ս Ռ. ԻՇԽԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 90:

¹⁸ Արդի ռազմական եզրահամակարգում գործածվում է հետևյալ իմաստով. «... համագորային զորամասի՝ գլխավոր ուժերից որոշակի հեռավորությամբ դեպի առաջ ուղարկված

կալ (146), գործակալ (83), զօրագլուխ (65), զօրապետ (65), զօրավար (25), հրամանատու (128), նետաձիգ (155), նիզակակից (65), նիզակատէգ (152), վերջապահ (69)¹⁹:

Անհոդակապ բարդությունն է այրընտիր (73) բառը: Առանձնանում են նաեւ այրեւծի (160), այրուծի (123) կցական բարդությունները:

Ըստ բարդ բառերի բաղադրիչների խոսքիմասային պատկանելության՝ բառաբարդմամբ կազմված հայերեն եզրույթները ներկայացնում են խոսքիմասային զանազան հարաբերությամբ կազմված հետեւյալ կաղապարները.

գոյական+գոյական՝ աղեղնաձայն (10), բանակատեղ (բանակետեղ) (60), զօրագլուխ (65), զօրապետ (65), թշնամանակերս (85), նիզակատէգ (152),

գոյական+ածական՝ այրընտիր (73), ասպարափակ (131), թեւակից²⁰ (159), նիզակակից (65),

գոյական+բայարմատ՝ առաջապահ (122), բերդակալ (146), գործակալ (83), զօրավար (25), կողմնակալ (63), հրամանատու (128), նետաձիգ (150), նիզակափակ (72), վերջապահ (69),

ածական+գոյական՝ ազատագունդ (20):

Բարդ եզրույթների եզրաբանական կաղապարները մեր ընտրանքում ունեն հետեւյալ տեսակները.

ա) եզրույթ + եզրույթ՝ ազատագունդ (3), զօրապետ (536), նիզակատէգ (44),

բ) եզրույթ + ոչ եզրույթ՝ աղեղնաձայն (10), ասպարափակ (131), բանակատեղ (60), բերդակալ (146), զօրագլուխ (65), զօրավար (25), նիզակակից (65), հրամանատու (128), նետաձիգ (150),

գ) ոչ եզրույթ + ոչ եզրույթ՝ առաջապահ (122), գործակալ (83), վերջապահ (69), այրընտիր (73), այրեւծի (160), այրուծի (123):

մոտոհրաձգային (տանկային) ստորաբաժանում, ռազմերթի ժամանակ որպէս երթային պահպանութեան մարմին» (տե՛ս Լ. ՔՈՔԱՆՋՅԱՆ, Ս. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, Հայերեն ռազմական տերմինների բացատրական բառարան, Երեւան, 2006, էջ 5):

¹⁹ Արդի ռազմական տերմինահամակարգում գործածվում է հետեւյալ իմաստով. «... մոտոհրաձգային՝ (տանկային) զորամասի՝ հիմնական ուժերի նահանջն ապահովելու համար» (տե՛ս Դ. ԶԻԼԻՆՔԱՐՅԱՆ, Ե. ԵՐԶԵՅԱՆ, Պաշտպանական-անվտանգային տերմինների բացատրական հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն, ռուսերեն-հայերեն-անգլերեն մեծ բառարան, Երեւան, 2015, էջ 559):

²⁰ Թեւակից՝ բանակի թեւ կազմող, զորքին կցված՝ իբրեւ նրա թեւը:

Փոխառյալ բաղադրիչներով կաղապարների մեջ ավելի շատ են այն բարդությունները, որտեղ օտար բառը որպես առաջին բաղադրիչ է կիրառվում, ինչպես՝ ազատագունդ²¹, ասպարափակ²², բանակատեղ²³, բերդակալ²⁴, հրամանատու²⁵, նիզակակից²⁶:

Ածանցման միջոցով կազմված ռազմական բովանդակության բառերում մեծ է վերջածանցների կիրառությունը, որը նույնպես հայերենի կարեւոր առանձնահատկություններից է: Նախածանցավոր ընդամենը մի քանի կաղապար ունենք՝ -ան ժխտական նախածանցով կազմված՝ անազատ (61), անհրահանգ (4), անպարտ (93): Վերջածանցավոր կազմություններն են՝ -ած՝ կազմած²⁷ (131), -ակ՝ պահակ²⁸ (66), -ական՝ ամրական (118), զօրական (66), պատերազմական (164), սեպհական (11), -անի՝ ազատանի (49), -անք՝ թշնամանք (98), -աւոր՝ զօրաւոր (72), -եալ՝ բանակեալ (132), զինեալ (129), զինուորեալ (13), զօրացեալ (130), զօրացուցեալ (70), թշնամանեալ (98), իշխանացեալ (180), իշխեցեալ (159), կազմեալ (64), հեծեալ (123), նակատեալ (124), -եան՝ բերդեան (67), -եղ՝ զօրեղ (131), -իկ՝ մարտիկ (125), -իչ՝ թշնամանիչ (80), -ող՝ նետող (9), պատերազմող (165), -որդ՝ հակառակորդ (142), -որեաւ²⁹ աւագորեաւ (158),

²¹ Ազատ՝ պահլ. *azat*՝ ազնվական, իշխան. տարածված է նաեւ բազմաթիվ այլ լեզուներում (տե՛ս Հ.Ր. ԱՃԱՌՅԱՆ, ՀԱՐ, 1, էջ 83):

²² Ասպար՝ պահլ. *aspar* ձևից՝ վահան. իրանյան մյուս լեզուներն ունեն *spar, ispar* ձևերը (տե՛ս ՀԱՐ, հտ. 1, էջ 273):

²³ Բանակ՝ Հ.Ր. Աճառյանը բառը համեմատում է վրացերեն բանակի (բանակ), բանակեա, դաբանակեա (բանակել) բառերի հետ, սակայն ավելացնում է, որ սա կարող է ծագած լինել պահլավերենից, ինչպես ցույց է տալիս բառի -ակ վերջավորությունը (տե՛ս ՀԱՐ, հտ. 1, էջ 405):

²⁴ Բերդ՝ Հ.Ր. Աճառյանը համարում է ասորական փոխառություն՝ *bi-ir-ti* կամ *bi-ir-tu*՝ բերդ, ամրոց: Գ. Զահուկյանը գրում է, որ այս բառը ծագում է սեմական աղբյուրից, ակկադերեն *birtu/m*, արամ. *berta*՝ ամրոց, բերդ (տե՛ս ՀԱՐ, հտ. 1, էջ 442: Գ. ՋԱՆՈՒԿՅԱՆ, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երեւան, 2010, էջ 126):

²⁵ Հրաման՝ պահլ. *framan*, պարսկ. *farman* (տե՛ս ՀԱՐ, հտ. 3, էջ 130):

²⁶ Նիզակ՝ պահլ. *nezak, nizag*՝ աշտեյ բառից. նշանակում է նաեւ եղեգնիկ (տե՛ս ՀԱՐ, հտ. 3, էջ 451):

²⁷ Կազմած բառը բազմաթիվ այլ իմաստների հետ ունի նաեւ պատերազմական զենքեր իմաստը՝ «...իսկ զայն Մամիկոնեան զՎարդ զրամբ եւ կազմածով ածեալ հասուցանէր ի յերկիրս Հայոց» (էջ 131):

²⁸ Այս բառն ունի բազմաթիվ իմաստներ՝ 1. Պահապան, 2. Պաշտպան, հովանավոր, 3. Խնամակալ, 4. Նեղ կիրճերի մեջ պաշտպանական ամրոց: Ղազար Փարպեցին գործածել է վերջին իմաստով. «...գտեալ անդ զպահապանս պահակին» (66): Ծագել է պահլ. *pahr* ձևից՝ պահպանություն (տե՛ս Հ.Ր. ԱՃԱՌՅԱՆ, ՀԱՐ, հտ. 4, էջ 9):

²⁹ -որեաւ՝ կազմված է հավաքական -եաւ մասնիկով՝ որ՝ մարդ բառից (տե՛ս Հ.Ր. Աճառյան, ՀԱՐ, հ. 3, էջ 577–578):

ազատորեար (126), -ոց՝ ամրոց (72), -ութիւն՝ ազատութիւն (179), անազատութիւն (179), ամրութիւն (123), ապստամբութիւն (160), զօրութիւն (17), թշնամութիւն (77), իշխանութիւն (8), հաշտութիւն (166), հպատակութիւն (95), մարգպանութիւն (178), սպարապետութիւն (175), -ումն՝ յարձակումն (65), նուաճումն (169), պաշարումն (155), -ուոր՝ զինուոր (82): Երբեմն վերջածանցը հանդես է գալիս նախորդող մեկ այլ վերջածանցից հետո, ինչպէս՝ զինուորեալ (13), մարգպանութիւն (178): Միաժամանակ նախածանցով եւ վերջածանցով կազմված է անազատութիւն (179) բառը: Ըստ բաղադրիչների՝ եզրույթների եւ ոչ եզրույթների պատկանելության՝ ածանցավոր ռազմական եզրույթները կազմվում են ռազմական եզրերից եւ ընդհանուր գործածական բառերից:

Բայական բառույթներ են ստեղծվում -ել, -ալ, (ան) ալ, (են) ալ, (ցն) ել քերականական եւ բառաստեղծական մասնիկների միջոցով. հաճախ այս կամ այն հասկացութիւնը բայական նշանակութեամբ արտահայտելու անհրաժեշտութիւնից ելնելով եւ լեզվի մեջ այլեւս նոր արմատներ չառաջանալու պատճառով լեզուն դիմում է իր ներքին հնարավորութիւններին՝ բայեր կազմելով բայակերտ մասնիկների միջոցով³⁰: Բայական անվանումներն ստեղծվում են բնիկ եւ փոխառյալ բառերի բայացման միջոցով՝ -ել՝ ազատել³¹ (61), ապստամբել (67), արշաւել (10), բանակել (118), զօրել (54), թշնամանել (80), իշխել (117), լրտեսել (139), կազմել³² (121), կոռել (144), հեծանել (66), հրահանգել (112), հրամայել (165), հպատակել (54), հակառակել (71), յարձակել (69), մրցել³³ (135), նուանել (138), պաշարել (121), պատերազմել (130), վառել³⁴ (71): -Անալ՝ ամրանալ (121), զօրանալ (130):

Բարդ եւ ածանցավոր եզրույթներին սերտորեն առնչվում են նաեւ բարդածանցավոր բառերը՝ ազատաբերութիւն (179), գործակալութիւն (121), հրամանատարութիւն (91), հրամանատրութիւն (55), նետաձգութիւն (111):

³⁰ Տէս Հ. ՕՆԱՆՅԱՆ, Ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարը եւ նրա հարստացման միջոցները, Երեւան, 1982, էջ 114:

³¹ Նկատելի է, որ -ել-ով բայեր են կազմվում հատկապէս փոխառյալ արմատներից:

³² Կազմել՝ բազմիմաստ բառ է. ունի նաեւ զինել, սպառազինել իմաստը. «....եւ Վահան Մամիկոնեանկազմեալս առաքէր ընդ նմա» (էջ 64):

³³ Գրաբարի բառարաններում բառն ունի նաեւ կռվել, պատերազմել իմաստը. Ղազար Փարպեցիին գործածել է այս իմաստով. «....զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահանն այսպէս մրցէր հանդերձ երանելի եղբարբն Վասակա....» (էջ 135):

³⁴ Վառ՝ առանձին անգործածական արմատ է՝ զինուել, սպառազինուել իմաստով (տե՛ս Հ. Բ. ԱՃԱՌՅԱՆ, ՀԱՅ, հտ. 4, էջ 308):

Հայերենի բառակազմության մեջ առանձնակի դեր ունեն նաեւ հարադրությունները՝ իրենց զանազան դրսեւորումներով: Ռազմական բովանդակության կազմություններ են ստեղծվել բայական հարադրությունների միջոցով, որոնց բաղադրիչները, բարդության մեջ կորցնելով իրենց իմաստները, բարդությանը տալիս են նոր իմաստ: Մեր առանձնացրած հարադրություններն են՝ գրոհ տալ (127), զօրաժողով առնել (155), հրաման առնով (115), հրաման տալ (24), հպատակ լինել (138), նետաձիգ լինել (66), սպարափակ առնել (150), սուր ի վերայ դնել (155), վանել զինու (109):

Այսպիսով՝ հայերեն ռազմական եզրաբանությունը որոշակիորեն տարբերվում է եզրաբանության մյուս բնագավառներից: Հայերենի եզրաշինությունն ավելի գործունե է արդյունավետ է դառնում լեզվի ներքին հնարավորությունների գործածությամբ, որոնցից մեկը բառակազմական միջոցներով նոր եզրույթների ու բառերի կերտումն է: Բառային նոր միավորների ստեղծումով արտահայտվում են բառիմաստային նոր նրբերանգներ, ընդլայնվում լեզվում առկա բառապաշարային ատաղձից նոր բառեր կազմելու հնարավորությունները:

РЕЗЮМЕ

Данное исследование посвящено развитию сложных и словообразовательных моделей слов военного содержания в армянском языке на основе текста «Истории Армении» Газара Парпеци. Важнейшей особенностью современного армянского терминообразования является терминосистема грабара. Военные термины многозначны. Рассматривая данные примеру, мы пришли к выводу, что они не только многозначны, но и представляют преимущественно военную лексику. Ссылаясь на этимологию некоторых корней слов, мы приводим примеры из текста оригинала. Это дает право отметить, что разделение военных терминов и их оценка с современной точки зрения остались неизменными и зафиксированы в современных армянских словарях как исторические словосочетания. Другая же часть, претерпев определенные смысловые изменения, перешла в процессе развития армянского языка на последующие этапы.

SUMMARY

This study is dedicated to the development of compound and word-formative patterns of words of military content in the Armenian language with respect to Ghazar Parpetsi's "History of Armenia". One of the most significant features of the Modern Armenian term-formation is the terminological system of the Classical Armenian Language. Military terms are polysemantic. In examining these words, we concluded that they are not only polysemous, but also have predominantly military meanings. Referring to the etymology of some of the roots of the words, we give examples from the original text. This gives us the right to note that the classifications of military terms and their assessment from a contemporary point of view remained unchanged and are recorded in Modern Armenian dictionaries as historical word-combinations. The other part, having undergone certain semantic changes, passed to the subsequent stages in the process of development of the Armenian language.

